

HUREYMÎ

(الخريمي)

Ebû Ya'kûb İshâk
b. Hassân (b. Kûhî) el-Hureymî
(ö. 214/829 [?])

Methiye ve mersiyesiyle tanınan
Türk asıllı Arap şairi.

Dimaşk'ın ileri gelen ailelerinden Hureymîler'e mensup vali ve kumandan Osman b. Umâre'ye yakınlığı dolayısıyla Hureymî mahlasını aldı. Kaynakların birçoğunda nisbesi yanlışlıkla Cüzeymî, Harimî, Harimî, Cermî şekillerinde de geçmektedir. Yine birçok kaynakta Osman b. Umâre'nin veya onun babasının, dedesinin ya da yeğeninin (Hureym b. Ebû'l-Heyzâm) âzâtlısı olduğu şeklinde çelişkili rivayetler yer almaktadır. Şairin hayatı hakkında sadece şiirlerinden hareketle bazı bilgiler edinmek mümkündür. Bir şiirinde atalarının Orta Asya'da Soğd bölgesine yerleştiğini, oradan da Merv ve Cûzcân'a dağıldığını, kendisinin Merv'de dünyaya geldiğini belirten Hureymî'nin soyu hakkında "acem" ifadesini kullandığına bakarak şarkiyatçıların ve çağdaş Arap yazarlarının bazıları onun İran kökenli olduğunu iddia etmişlerdir. Acem kelimesinin "Arap olmayan" anlamına geldiği dikkate alınırsa burada "Türk" karşılığında da kullanıldığı söylenebilir. Nitekim İbnü'l-Mu'tezz'in "Türk soyundandı" ifadesi de (*Tabakâtü's-sü'arâ*, s. 293) bu görüşü desteklemektedir. Şevki Dayf, Ali Cevâdet-Tâhir ve Fuat Sezgin de bu kanaattedir. Ancak eski kaynaklardan sadece Yahû't'un *Mu'cemû'l-büldân*'ında (IV, 339-340) geçen ve Hureymî'ye nisbet edilen bir şiirde anne tarafından Türk, baba tarafından İranlı olduğuna işaret vardır.

İbn Reşîk el-Kayrevânî, Hureymî'nin Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84) ve Ebû Nûvâs (ö. 198/814) dönemini takip eden şairler arasında yer aldığını söyler (*el-Umde*, I, 212). Beşşâr, Ebû Nûvâs, Hammâd Acred ve Mutî' b. İyâs'tan nakiller yapmış olması da bunu teyit etmektedir (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, III, 192; XIV, 347; XX, 81-82).

Bir şiirinde (Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 354) Sicistan'da büyüüp yetiştiğini, ilim ve edebiyat tahsilini burada yaptığını söyleyen Hureymî Sicistan'da haksızlığa uğradığından, geçim sıkıntısı çektiğinden ve nâmerde el açmak durumunda kaldığından yakındır. Onu bu dönemde kişiye büyük itibar kazandıran şiire yönlendiren en

önemli sebep de bu geçim sıkıntısı olmalıdır. Nitekim Câhiz'in naklettiğine göre iki beyitten ibaret olan ilk şiirinde maddî sıkıntılarını dile getirmektedir (*el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 224; III, 325). Hureymî, Sicistan ve Ermenistan'da valilik yapan Osman b. Umâre ile tanıştıktan sonra çeşitli imkânlarla kavuştu. Vali Osman ile birlikte Sicistan ve Dimaşk'ta bulunan, valinin Ermenistan'a tayin edilmesi üzerine kendisiyle birlikte giden Hureymî meşhur "Lâmiyye"sini onun için nazmetmiştir.

Osman b. Umâre'nin Sicistan valisi tarafından öldürülmesi üzerine Hureymî, kardeşi şair ve kumandan Âmir b. Umâre'nin himayesine girdi. Osman ve Âmir için kaside ve mersiye yazdı. Âmir'in ölümü münasebetiyle kaleme aldığı "Ayniyye"si en güzel mersiyelelerinden biridir. Daha sonra Âmir'in oğlu Hureym'in himayesine giren şair onun için de kaside ve mersiye yazdı. Son hâmisini de kaybettikten sonra Dimaşk'ta daha fazla kalamayan Hureymî, Hârûnürreşid'in halifeliği döneminde hayatının son yıllarını geçireceği Bağdat'a yerleşti. Kısa zamanda halife, vezir ve kâtiplerle dostluk kurdu ve onlar için yazdığı kasidelerle büyük bir servet kazandı. Halife olmadan önce Me'mûn'un, Bermekî Veziri Yahyâ b. Hâlid ile oğulları Ca'fer ve Fazl'ın, Hârûnürreşid'in saray şairi Mansûr en-Nemerî ile Abbas b. Züfer'in meclislerinde bulundu. Mansûr en-Nemerî onun Hârûnürreşid ve Me'mûn'la tanışmasında etkili olmuştur. Hureymî Yahyâ b. Hâlid için de kaside yazmıştır (Sûlî, *Edebü'l-küttâb*, s. 49). Yakın ilişki kurduğu Bermekîler'in kâtibi ve Hârûnürreşid'in Dîvânü'l-ceyş sahibi Muhammed b. Mansûr b. Ziyâd için yazdığı kasidede onun kendisine yaptığı ihsanları dile getirmiş (İbn Kuteybe, *eş-Şîr ve's-sü'arâ*, s. 732), ölümü üzerine de bir mersiye söylemiştir (*a.g.e.*, s. 734; Müberrid, *Kitâbü'l-Fâzıl*, s. 95). Hureymî'nin Fazl b. Yahyâ'nın kâtibi Ebû Ali Hasan b. Tâhtâh el-Belhî hakkında da kaside ve mersiye-leri vardır (Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 109). Belhî'nin 193'te (809) Hârûnürreşid tarafından Mısır'a vali olarak tayin edilmesi üzerine ona olan hasretini dile getirdiği "Bâiyye"si (İbn Kuteybe, *eş-Şîr ve's-sü'arâ*, s. 734-735) en güzel şiirleri arasında yer alır.

Hureymî'nin hiciv oklarına hedef olmuş kimseler de vardır. Kâtip Ali b. Heysem el-Enbârî için yazdığı hiciv (Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 131) bu türün en güzel örneklerindendir. *el-Eğânî*'de (XI, 345-346) Hureymî'nin Enbârî hakkında Na-

batça birçok hiciv kaleme aldığı, Arapça hicivleri içinde Nabatça kelimelere de yer verdiği ve bunların, Halife Emîn'in şarkı-cısı Allüveyh tarafından bestelenip Emîn'in huzurunda okunduğu belirtilmektedir. Me'mûn'un kumandanı şair Ebû Dülef el-İclî de Hureymî'nin hem övdüğü (Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 111-112; II, 356-357) hem de yerdığı (*a.g.e.*, II, 190) kişiler arasında yer alır.

Hayatının bir kısmını Mu'tezile'yi himaye eden Me'mûn döneminde geçirmiş olan Hureymî'nin şiirlerinden Bağdat'ta kelâm ve felsefe meclislerine de katıldığı anlaşılmaktadır. Bir şiirinde akıl ile dinin bütün erdemlerin ve övünç kaynaklarının üstünde olduğunu ifade ederek (İbn Kuteybe, *eş-Şîr ve's-sü'arâ*, s. 735) akıl-din ilişkisine ve uzlaşmasına Ya'kûb b. İshak el-Kindî'den yıllarca önce işaret etmiştir. Bir şiirinde de, "İnsanlar, ruh ve ceset itibarıyla benzer yaratılmış olsalar bile huy ve davranışları farklıdır. Hayrın de onunla görevli ve ona ehil olan insanları vardır. Her biri ona kendi yol açar" diyerek (*a.g.e.*, s. 734) Mu'tezile'nin adalet ilkesine işaret etmektedir.

Bazı çağdaş Arap yazarları, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin kaydettiği bir bilgiye dayanarak (*el-Eğânî*, VI, 93; XIV, 334) Hureymî'nin ilk şiir ve edebiyat derslerini aralarında Hammâd er-Râviye, Hammâd Acred, Mutî' b. İyâs ve Yahyâ b. Ziyâd'ın da bulunduğu şairler topluluğunun meclislerinde aldığını, şiirlerindeki tarz ve üslûpta bunun etkisi olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Hureymî'nin yetişme ve öğrenim devresi zaman bakımından bu şairlere uzaktır. Ayrıca İsfahânî'nin buna dair bir işareti olmadığı gibi Hureymî'nin şiirlerinde bu şairlerin tesiri ve izleri de görülmemektedir. Adı geçen şairler dinî ve ahlâkî konularda sınır tanımayan, içki meclislerine devam eden, zındıklıkla itham edilen, müstehtecen şiirin ve hicvin önde gelen isimleridir. Hureymî ise dindar ve zâhid bir kişi olup ahlâka, dine ve edebe aykırı hiçbir şiir yazmamıştır. Az sayıdaki hicivlerinde bile yüksek ve nezih bir ruh asaletinin izleri görülür. Onun tarih, ensâb ve edebiyat âlimi Heysem b. Adî'yi hicvetmeyi düşündüğü, ancak istediği şekilde bir hicviye yazmak içinden gelmeyince kendisinin ricası üzerine bu hicviyeyi Akevek namıyla bilinen şair Ali b. Cebele'nin nazmettiği yolundaki bilgi de (*a.g.e.*, XX, 38-39) onun insanları yermeye ve üzmeye yatkın olmayan temiz bir ruha sahip olduğunu gösterir.

Hârûnürreşîd'in 193'te (809) vefatı üzerine oğulları Emîn ile Me'mûn arasında meydana gelen savaşlarda binlerce insan ölmüş, Bağdat harabeye dönmüştü. Hureymî'nin bu münasebetle kaleme aldığı 135 beyitlik kaside Arap edebiyatının şaheserlerinden kabul edilir. Hureymî bu kasidesinde saray, köşk ve kâşânele-ri, uşak, hizmetçi ve câriyeleri, cadde, so- kak ve pazarları, bağ, bahçe ve yeşillikle- riyle Bağdat'ın tahribattan önceki lüks hayatı ile harabeye dönen ev, cadde ve sokakları, yiğit nâraları, kılıç ve at sesle- ri, kadın çılgınlıkları ve çocuk ağlamaları, her tarafı dolduran kan ve cesetlerle tah- ribattan sonraki acıklı halini gözler önü- ne sermiştir. Bu tarihî değeri sebebiyle Taberî kasideyi eserine aynen almıştır (*Târîh*, VIII, 431-454). İbnü'l-Esîr ise kasi- denin 150 beyit kadar olduğunu ve uzun- luğu sebebiyle onu iktibas edemediğini söyler (*el-Kâmil*, VI, 274). Hureymî bu şi- rini kimseye yaranmak için yazmamış, iki tarafa da nasihat vermeye çalışmıştır. Ancak Me'mûn'un galip geldiği bu savaş- larda, "Gördün mü Bağdat sokaklarında atları üzerinde hançerlerini çekmiş vazı- yette dolaşan Türkler'i" (Taberî, V, 78) di- yerek Türkler'in galibiyetteki rolüne işa- ret etmiştir. Sadece bu kasidesiyle Hurey- mî Abbâsî devrinin en büyük şairlerinden sayılmaya hak kazanmıştır. Ömer b. Ab- dülmelik el-Verrâk, Hüseyin el-Halî' ve İbn Ebû Tâlib el-A'mâ gibi şairlerin Bağ- dat üzerine yazdıkları mersiyelerin (*a.g.e.*, V, 74-89) hiçbirisi onun kasidesine yetiş- memiştir. İbnü'r-Rûmî'nin, Basra'nın Zen- cîler tarafından tahribi üzerine kaleme aldığı "Mîmiyye"sinde biçim ve içerik ola- rak Hureymî'den etkilendiği anlaşılmak- tadır.

Hureymî hayatının son döneminde ön- ce kardeşini, ardından oğlunu kaybetmiş, onların acılarını dile getiren mersiyeler nazmetmiştir. Sadece bir gözü gördüğü için "a'ver" lakabıyla tanınan şair yetmiş yaşından sonra diğer gözünü de kaybet- miş, bunun üzerine "a'mâ" ve "mekfûr" lakaplarıyla da anılır olmuştur. Bu dönem- de yazdığı şiirlerde bir yandan âcizliğini, yalnızlığını ve çaresizliğini, insanlara yük olmanın verdiği sıkıntıları dile getirirken öte yandan kapanan gözlerinin yerine kalp gözünün açıldığını, artık basîret ve bilgi ışığının yolunu aydınlattığını ifade ederek (İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-aḥbâr*, IV, 57) teselli bulmaya çalışmış, bu şiirleri dilden dile dolaşır hale gelmiştir (Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, III, 113; VII, 151-152).

Kaynaklarda Hureymî'nin sekseni aş- kın bir yaşta Bağdat'ta öldüğü kaydedil-mekte ve ölüm tarihi olarak 200 (816), 206, 210, 212 ve 214 (829) yılları veril-mektedir. Bu tarihler arasında Safedî'nin kaydettiği (*el-Vâfi*, VIII, 409) 214 yılı ter- cih edilebilir. Bununla birlikte bir şiirinde kendisi için söz konusu ettiği uzun ömür- lülüğün (ta'mîr: muammerûndan olma, 100 yıldan fazla yaşama) bir temenni de- ğil gerçek olması da mümkündür (Safe- dî, *Nektû'l-himyân*, s. 71). Başta Taberî olmak üzere eski kaynaklarda Hureymî'nin son yılları ve vefat tarihiyle ilgili bilgi bulunmaması, onun gözlerini yitirdikten sonra kapıldığı âcizlik ve karamsarlık his- siyle insanlardan uzaklaşp dünyadan el etek çekmesi sebebiyle unutulmuş olabi- leceği ihtimalini akla getirmektedir. Ni- tekim hayatının son dönemlerinde naz- mettiği yaşlılık ve gençliğe, âhiret hazırlığına ve zühde, vefasız dostlara, zaman- dan ve zamane insanlarından şikâyetle da- ir şiirleri (İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-şu'arâ*, s. 734) bu duruma işaret etmektedir.

Edebiyat eleştirmenleri Hureymî'yi Arapça'nın inceliklerine vâkıf, tabii bir us- talıkla söylenmiş, iyi bir muhakeme ve mantık temeline, eşyanın dikkatli bir mü- şahedesine dayanan, engin mânalarla yüklü güzel şiirleri olan güçlü ve fasih bir şair olarak değerlendirmişlerdir. İbnü'n- Nedîm, onun 200 varak hacminde bir di- vanının bulunduğundan söz ederken (*el- Fihrist*, s. 188) İbn Asâkir divanının meş- hur olduğunu kaydeder (*Târîhu Dumaşk*, VIII, 198). Bu divan zamanımıza kadar ulaşmamakla birlikte şairin edebiyat ve biyografi kitaplarında çok sayıda şiiri yer almaktadır. Başta şiirlerini kendisinden dinleyip rivayet eden Câhiz ile Ebû Asîde olmak üzere Müberred, İbnü'l-Mu'tez, Ebû Hâtim es-Sicistânî gibi edebiyat eleş- tirmenleri onun şiirlerine ve sanatına hayrandır. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* ile *Kitâbü'l-Hayevân*'ı başta olmak üze- re çeşitli eserlerinde onun şiirlerinden çok sayıda nakillere yer vermiştir. Kûfeli nahiv âlimi ve şiir râvisi Ebû Asîde Ahmed b. Ubeyd b. Nâsîh da ondan şiirlerini dinle- yip rivayet edenlerdendir (İbnü'l-Cerrâh, s. 104-105). Ebû Hâtim, "Müvelled şairler içinde en iyisi ve en büyüğü Hureymî'dir" derken (*a.g.e.*, s. 103) Müberred onun tabii bir ustalıkla şiir yazan güçlü bir şair olduğunu ifade etmektedir (İbnü'l-Mu'tez, s. 293; Husrî, IV, 1142). Şiirlerinin bü- yük bir beğeniye mazhar olmasının sebe- binin sorulması üzerine Hureymî, "Ben şiir yazarken sözlerin tabii bir şekilde gel-

mesine özen gösteririm. Onu duyan her- kes kolaylıkla sever ve kabul eder" demiş (İbnü'l-Cerrâh, s. 102-103) ve bu şekilde tabii şiirin özlü bir tanımını vermiştir.

Başta Mütenebbî olmak üzere Ebû Temmâm ve Akevvek gibi bazı şairler Hureymî'nin şiirlerinden alıntılar yap- mışlar veya şiirlerine nazîreler yazmışlar- dır. Nitekim Ebû'l-Heyzâm Âmir b. Umâre için yazdığı "Ayniyye"sine bir taklit naz- meden Ali b. Cebele, Hureymî'nin kudre- ti karşısında aczini itiraf ederek bu ka- sidesinde ona İmrûülkays'ın bile yetiş- meyeceğini söylemiştir (Ebû'l-Ferec el- İsfahânî, XX, 48). Aynı şekilde Ebû Tem- mâm'ın Hureymî'ye yaptığı başarısız bir taklidi kendisine hatırlatılınca başını eğip sükût etmek zorunda kaldığı rivayet edi- lir (Merzûbânî, *el-Müveşşah*, s. 470, 495).

Hureymî, daha çok övgüleri ve mersi- yeleriyle tanınmış olmakla birlikte çağ- daşlarının işlediği her konuda şiir naz- metmiş, hatta klasik kalıpları ve gelenek- sel konuları aşan yeni ve orijinal şiirler yazmıştır. Soyunu, şiirlerini ve konuk se- verliğini övdüğü fahriyeleri arasında, gü- ler yüzün konuk için maddî ikramdan da- ha önemli olduğunu anlattığı bölüm cömertlikle ilgili fahriye örneği olarak Ebû Temmâm'ın *el-Vaḥşîyyât*'ından (s. 273) itibaren antolojilerde yer almıştır. İbnü'l- Mu'tez'in çok sayıda gazeli bulunduğunu ifade etmesinde rağmen (*Ṭabakâtü's-şu- 'arâ*, s. 293-294) Hureymî'nin zamanımı- za ulaşan şiirleri arasında gazelleri çok azdır. Onun hikmete dair bazı şiirlerinde de Mütenebbî'yi etkilediği anlaşılmakta- dır. Hureymî'nin fakirliği onursuz zengin- liğe tercih eden, haksız kıskançlığı yeren, sabrı, dostluğu, iyi geçinmeyi, ziyareti, din ve namus bütünlüğünü tavsiye eden, ırk üstünlüğü iddiasını ve ayrımcılığı ye- ren, bütün insanların eşit olduğunu belir- ten şiirleri de ayrı bir özellik arzeder (İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-şu'arâ*, s. 734-735).

Birkaç beyit ve kıtası yüzünden Hurey- mî bazı çağdaş yazarlar tarafından Şuû- bîlik'le itham edilmiştir. Bu itham, şiirle- rin arka planındaki gerçeği dikkate alma- maktan kaynaklanan bir yanılgıdır. Hu- reymî eleştiri konusu olan bu şiirlerden birini, Ermenistan Valisi Osman b. Umâ- re'nin Hazar Türkleri'ne karşı yapılan bir savaşta arkadaşlarından ve eşraftan olu- şan bir gruba kendisini reis tayin ettiğin- de (Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, III, 464) bu grubun, "Bir Soğdlu mu başımıza geçti?" şeklindeki sözleriyle kendisini istememe- leri ve neticede bu görevinden alınması- na sebep olmaları üzerine söylemiştir. Şi-

irde ırkçılık yapılmamış, aksine ırk ayırımı yapmanın ve soyla övünmenin doğru olmadığı ifade edilmiştir. Hureymî'nin, "Ben Soğd'un soylu ailelerinden bir kişiyim; Acem ırkı beni erdemlerle donattı" anlamındaki beytini de hayatının büyük bir kısmını Emevî ırkçılığının beşiği olan ve mevâfîlerin horlandığı Dimaşk'ta geçirmesi sebebiyle bir tepki sonucunda söylenmiş bir fahriye olarak kabul etmek gerekir. Eski kaynaklardan sadece *Mu'cemû'l-büldân*'da (III, 464) geçen bu tür şiirlerinden birini Yâkût, "Acemliğiyle iftihar ediyor" şeklinde takdim ederken çağdaş yazarlardan başta Goldziher ile Ahmed Emin olmak üzere Tâhâ el-Hâcîrî, Muhammed Nebîh Hicâb, Ahmed Şâ-yib, Ahmed Muhammed el-Hûfî gibi bazı kişiler Hureymî'ye ırkçılık isnadında bulunmuşlardır (*Muslim Studies*, s. 151-152; *Đuħa'l-İslâm*, I, 64-65). Aslında bunu, Yâkût'un da belirttiği gibi Arap şairleri arasında Câhiliye'den kalma bir gelenek olarak soy ve kabileyle övünmeye dair bir şair fahriyesi şeklinde değerlendirmek daha uygun görünmektedir. Kaldı ki başta Şevki Dayf ile Ali Cevâd et-Tâhir olmak üzere birçok çağdaş eleştirmen, içerik ve üslup bakımından Hureymî'nin diğer şiirlerine benzemediği için bu parçanın Hureymî'ye nisbetini uygun bulmamaktadır (*MMLADm.*, sy. 41 [1386/1966], s. 452, 609). Hayatını soylu Arap ailelerinden Hureymîler'e methiye ve mersiye yazmakla geçirmiş, onlardan büyük himaye ve destek görmüş bir şairin bunları söylemesi de pek mâkul görünmemektedir.

Hureymî'nin edebiyat ve biyografi kitaplarında dağınık olarak yer alan çok sayıdaki şiirinin büyük bir kısmı Ali Cevâd et-Tâhir ile Muhammed Cebbâr el-Muaybid tarafından derlenerek *Đivânü'l-Hureymî* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1971). V. A. Ebermann, Hureymî'nin şiirlerinin bir kısmını "al-Churejmi arabiskij poetiz Sogda" adıyla Rusça'ya tercüme etmiştir (*ZKV*, V [1930], s. 429-450).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Temmâm, *el-Hamâsetü's-suğrâ: el-Vahşiyât* (nşr. Abdülazîz el-Meymenî – Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1963, s. 273, 325; Câhiz, *el-Buħalâ'* (nşr. Tâhâ el-Hâcîrî), Kahire 1981, s. 130, 167, 181, 205, neşredenin eki, s. 363-364; a.mlf., *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 224-225, 354; III, 94, 113, 148; V, 204, 211, 603; VI, 423; VII, 61, 151-152, 193; a.mlf., *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 11, 109, 111-112, 115, 117, 131, 209, 224, 381, 406; II, 73, 190, 352, 356-357; III, 162, 320, 325, 352; İbn Kuteybe, *eş-Şîr ve's-su'arâ'*, Beyrut 1964, s. 23-24, 731-735; a.mlf., *Üyünü'l-aħbâr*, II, 128; III, 239; IV, 57, 239; Müberrred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâli), Beyrut 1406/1986, III,

1361-1362; a.mlf., *Kitâbü'l-Fâzil* (nşr. Abdülazîz el-Meymenî), Kahire 1953, s. 95; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü's-su'arâ'* (nşr. Abdüssettâr Ahmed el-Ferrâc), Kahire 1981, s. 293-294; İbnü'l-Cerrâh, *el-Varaka* (nşr. Abdülvehhâb Azzâm – Abdüssettâr Ahmed el-Ferrâc), Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif), s. 23-24, 102-106; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 251; V, 76-89; VIII, 431-454; X, 176-180; Ebû't-Tayyib el-Veşşâ', *ez-Zarf ve'z-zurafâ'* (nşr. Fehmî Sa'd), Beyrut 1407/1986, s. 104; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid*, V, 327; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ'* ve'l-küttâb, s. 194, 239-240, 267-268; Süfî, *Edebü'l-küttâb*, s. 49; a.mlf., *Aħbârü's-su'arâ'* l-muħdeşin (nşr. J. H. Dunne), Beyrut 1401/1982, s. 127-128; Âmidî, *el-Muvâzene* (nşr. Ahmed Sakr), Kahire 1380/1961, I, 121; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 414; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, III, 192; VI, 93; XI, 345-346; XIII, 169; XIV, 334, 347; XV, 131; XVI, 433; XVIII, 381; XX, 38-39, 48, 81-82, 355; Merzûbânî, *el-Muveşşah* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1965, s. 470, 495; a.mlf., *Mu'cemû'l-su'arâ'* (nşr. F. Krenkow), Beyrut 1402/1982, s. 256; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 188; Ebû'l-Hasan el-Cürcânî, *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbi ve ħuṣūlihî* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm – Ali M. el-Bicâvî), Beyrut 1386/1966, s. 50, 204, 311, 312, 321, 322, 336, 354, 370-371; Ebû Hilâl el-Askerî, *Đivânü'l-me'ânî* (nşr. Hüsâmeddin el-Kudsi), Kahire 1352/1933, I, 74, 279; II, 175, 197; Seâlibî, *Ĥâşşü'l-ħâş* (nşr. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân), Beyrut 1414/1994, s. 163-164; Husrî, *Zehrü'l-âdâb* (nşr. Zekî Mübârek), Beyrut 1972, IV, 1142-1145; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Ülme* (nşr. Muhammed Karkazân), Beyrut 1408/1988, I, 212; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 326; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, III, 243; Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1404/1984, s. 164-169, 498, 511; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), II, 354-355; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrevî), VIII, 198-203; Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân fi şerhi'd-divân* (nşr. Mustafa es-Sekâ v.dğr.), Beyrut 1397/1978, I, 155; II, 7, 166, 243, 287; III, 10, 12, 187, 333; IV, 65; Ya'kût, *Mu'cemû'l-üdeba'*, XV, 140; a.mlf., *Mu'cemû'l-büldân* (Cündî), II, 500; III, 464; IV, 339-340; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 438; a.mlf., *el-Kâmil*, VI, 274; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb* (nşr. D. W. Morray), Frankfurt 1990, III, 517-521; İbn Manzûr, *Muħtaşaru Târîhi Dimaşk*, IV, 290-294; XI, 284-285; XVI, 275-277; Safedî, *el-Vâfi*, VIII, 409; a.mlf., *Nektü'l-himyân* (nşr. Ahmed Zekî Bek), Kahire 1329/1911, s. 71; Abdürrahîm b. Ahmed el-Abbâsî, *Me'âhidü't-tenşîş* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1367/1947, I, 251, 252-254; Ahmed Emin, *Đuħa'l-İslâm*, Beyrut 1351/1933, I, 64-65; Brockelmann, *GAL*, II, 46; *Suppl.*, I, 111-112; Ahmed M. el-Havfî, *Edebü's-siyâse fi'l-aṣri'l-Emevî*, Beyrut 1384/1965, s. 490-491; Sezgin, *GAS*, II, 550-551; Tâhâ el-Hâcîrî, *el-Câhiz: ħayâtühü ve âşârühü*, Kahire 1969, s. 135, 204, 431; I. Goldziher, *Muslim Studies*, New York 1977, s. 151-152, 163-164; Bedrân, *Tehzîbü Târîhi Dimaşk*, II, 437-440; VII, 179-196; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 233; Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Ankara 1994, s. 246-260; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, III, 354-359; Ali Cevâd et-Tâhir, "Ebû Ya'qûb el-Hureymî", *MMLADm.*, sy. 41 (1386/1966), s. 448-469, 607-630; Ch. Pellat, "Abû Ya'qûb al-Khuraraymî", *EP* (Fr.), I, 164.

İSMÂİL DURMUŞ

HÜRİ (الْحُورِ)

Cennet kadınlarını ve onların güzelliğini ifade eden bir tabir.

Hür kelimesi "beyaz olmak, beyazlaşmak" anlamındaki haver kökünden sıfat olan havrânın çoğulu olup Türkçe'de tekili için kullanılan hûrî Arapça'da yoktur. Araplar, çölde yaşayan kadınların aksine şehir hanımlarının ten beyazlığını ifade etmek için havâriyyât kelimesini kullanırlar. Haver kökünden türeyen kelimeler çeşitli âyet ve hadislerde bir güzellik unsuru olarak göze nisbet edilmiştir (aş. bk.). Arap dilcileri bu durumda kelimenin ne anlama geldiği, yani haver ile ifade edilen göz şeklinin hangi nitelikleri taşıdığı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Asmaî, gözdeki haverin ne anlama geldiğini bilmediğini söylerken genellikle dilciler hûrî için "beyaz tenli, gözünün beyazı saf, siyahı koyu ve yuvarlak, göz kapakları ince ve nazık" tasvirini yapmışlardır. Bir telakkiye göre hûrî ceylan gözlü, yani gözünün tamamı siyah olan demektir ki böylesine insanlarda rastlanmaz (*Li-sânü'l-'Arab*, "hvr" md.; *Kâmus Tercümesi*, "hvr" md.). İlgili âyet ve hadislerde hür kelimesinin yanında zaman zaman in sıfatı da zikredildiğinden iri gözlü (şahin gözlü) olmayı da bu tasvire ilâve etmek gerekir (aş. bk.).

Kitâb-ı Mukaddes'in sadece Ahd-i Atık kısmında dolaylı biçimde işaret edilen âhiret hayatı (bk. İşaya, 26/19; Hezekiel, 37/1-14) apokrif kabul edilen Daniel'in kitabında (12/1-3) daha açık bir şekilde dile getirilir. Ancak âhiret hayatıyla ilgili zengin tasvirler Rabbinik ve Talmudik literatürde göze çarpar (Cohen, s. 383-389). Cennet ve cehennem mahiyetine dair çok geniş tasvirler içeren bu literatürde oralardaki hayatın niteliğine ve bu arada İslâm'ın hûrî anlayışına benzer bir telakkiye rastlamak mümkün değildir. Zerdüştiliğin kısmen açıklık taşıyan hûrî anlayışına gelince, bu dinde kendisinden söz edilen hûrî gerçek bir varlık olmayıp iyi amelleri ağır basan kişinin bilincinin canlandırdığı bir hayal ürünüdür. Ayrıca İslâm'daki hûrî telakkisinde göz güzelliği esas olduğu halde Zerdüştilik'teki hûrî tasvirinde buna hiç temas edilmez. Zerdüşti literatürde hûriye ait diğer tasvirler de oldukça farklıdır (bk. Yesna, 50/4; Yast, XXII/1, 9; Vistasp Yast, XXIV/VIII, 56; *Elr.*, V, 595).

Kur'an'da ve bazı hadis metinlerinde hûrilerin tasviriyle ilgili açıklamalar bulun-